

Concepts on foreign investments in the 21st century

Sayohat AHROROVA ¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 2021
Received in revised form
28 May 2022
Accepted 20 June 2022
Available online
25 July 2022

Keywords:

direct investment,
bilateral investment treaties,
classical theory,
dependency theory,
national regime,
most favorable regime.

ABSTRACT

This article mainly tries to reveal the economic aspect of foreign direct investment. It basically reveals the policy of the host countries towards foreign investment so far, through the classical, dependency and medium road theories, as well as the recent widespread use of the medium road theory by countries around the world.

As a result of the birth of a new generation of bilateral investment agreements, developed and capital-exporting countries are pursuing policies that incorporate elements of classical theory, in contrast to the flexible investment policies of host countries, and developing countries' domestic industrial growth is insufficient. It is shown by examples that investment policy is not unprofitable.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6/S-pp287-292>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

XXI asrda xorijiy investitsiyalar bo'yicha tushunchalar

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

to'g'ridan to'g'ri investitsiya,
ikki tomonlama investitsiya
bitimlari,
klassik nazariya,
qaramlilik nazariyasi,
milliy rejim,
eng ko'p qulaylik
tug'diruvchi rejim.

Ushbu maqolada, asosan, to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning huquqiy va iqtisodiy tahlili olib boriladi. Bunda qabul qiluvchi mamlakatlarning shu paytgacha xorijiy investitsiyaga nisbatan qanday siyosat olib borganliklari, klassik, qaramlilik va o'rta yo'l nazariyasi orqali ochib beriladi, shuningdek, O'rta yo'l nazariyasining keyingi paytlarda dunyo mamlakatlari tomonidan keng qo'llanilayotganligi haqida so'z yuritiladi.

Ikki tomonlama investitsiya shartnomalari yangi avlodining yuzaga kelishi natijasida rivojlangan va kapital eksport qiluvchi davlatlar uni qabul qiluvchi davlatlarning moslashuvchan investitsiya siyosatlariga qarama-qarshi o'laroq, klassik nazariya elementlarini o'z ichiga olgan siyosat yuritayotgan-

¹ teacher, Department of Business Law, Tashkent State Law University, Tashkent, Uzbekistan

liklari hamda rivojlanayotgan davlatlarning ichki sanoatini o'stirishni yetarli darajada hisobga olgan holda investitsiya siyosati yuritishlari foydadan xoli emasligi misollar orqali ko'rsatib o'tilgan.

Концепции иностранных инвестиций в 21 веке

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

прямые инвестиции, двусторонние инвестиционные договоры, классическая теория, теория зависимости, национальный режим, режим наибольшего благоприятствования.

В данной статье анализируются правовые и экономические аспекты иностранных инвестиций. Раскрывается политика принимающих стран в отношении иностранных инвестиций, с помощью классической теории, теории зависимости и теории средней дороги, а также недавнее широкое использование теории средней дороги странами по всему миру.

В результате появления нового поколения двусторонних инвестиционных соглашений, развитые страны и страны-экспортеры капитала проводят политику, включающую элементы классической теории, в отличие от гибкой инвестиционной политики принимающих стран, и внутренний промышленный рост развивающихся стран замедляется.

Ikkinchi jahon urushidan keyin davlatlar o'rtasida boshlangan liberal iqtisodiy tizimning eng katta mo'jizalaridan biri xorijiy investitsiya ekanligiga hech qanday shubha yo'q.

Darhaqiqat, ushbu maqolada so'z yuritiladigan to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar (keyingi o'rinlarda "xorijiy investitsiyalar"), "Osiyo arslonlari" nomini olgan to'rt Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlarida, keyinchalik Xitoyda va hozirgi kunda esa Sharqiy Yevropa va Vyetnamda mamlakat iqtisodiy o'sishiga katta ta'sir etdi va hali-hamon ushbu jarayon davom etmoqda [1].

Aynan xorijiy investitsiya atamasiga, shuningdek, uning iqtisodiy jihatlariga e'tibor qaratilganligining asosiy sababi quyidagicha izohlanadi: iqtisodiy ma'nodagi xorijiy investitsiya xususida bahs yuritilganda, olimlar, birinchidan, uning, haqiqatan ham, rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga musbat ta'sir etish yoki etmasligi haqida ko'plab bahs yuritganlar va hozirda ham ushbu bahslar o'z nihoyasiga yetganicha yo'q. Ikkinchidan, xalqaro savdo sohasida Butunjahon Savdo Tashkiloti (BST) (World Trade Organization, WTO) bo'lgani kabi xorijiy investitsiyalarni tartibga soladigan ko'ptomonlama xalqaro tashkilot yoki bitim hali-hanuz mavjud emas [2]. Ushbu holat esa xorijiy investitsiya bo'yicha turli davlatlarning turlicha siyosat yuritishlariga, natijada dunyoda xorijiy investitsiyaning iqtisodiy o'lchoviga nisbatan turlicha tizimlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

1. Xorijiy investitsiyaga oid nizoli iqtisodiy nazariyalar.

Bugungi kunga qadar xorijiy investitsiyaning rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga qanday ta'sir etishini baholovchi uch asosiy nazariya mavjud. Mamlakatda ushbu nazariyalardan qaysi birining tatbiq etilishiga ko'ra unga xorijiy investor va investitsiyaga nisbatan huquqiy himoya rejimi ham o'z o'rnida o'zgarib ketishini eslatish

o‘rinlidir. Bu uch nazariya, asosan, Buyuk Britaniyaning Kembridj universitetida chop etilgan mashhur M. Sornarajahning “Xorijiy investitsiyalarga oid xalqaro huquq” [3] kitobida tanishtirib o‘tilgan.

1.1. Klassik nazariya (classical theory).

Klassik nazariya rivojlangan davlatlar tomonidan himoyalangan **liberal iqtisodiyot doktrinasiga (economic liberalism)** asoslanadi. Ushbu doktrinaga ko‘ra, xorijiy investitsiya uni qabul qiluvchi davlat uchun foydali bo‘lib, xorijiy investitsiya orqali mamlakatga yangi texnologiyalar transferi, korxonalarining qurilishi, ishsizlikning pasayishi va ishchilar malakasining oshishi kuzatilib, xorijiy investor orqali jamiyatda sog‘liq, ekologiya va transport tizimining sifati yaxshilanadi. Klassik nazariya 1990-yillardagi Sobiq Sovet Ittifoqining qulashi tufayli keng yoyildi va o‘sha paytdan boshlab ikki tomonlama investitsiya bitimlar (keyingi o‘rinlarda ITIB) tuzilishining tezlashishi ham ushbu holatning natijasidir. Shu bilan birga, Jahon Banki va Xalqaro valyuta fondi kabi xalqaro tashkilotlar Amerika Qo‘shma Shtatlarini qo‘llab-quvvatlovchi kuch sifatida ushbu nazariyani ma‘qullab, rivojlangan davlatlarga nisbatan ushbu klassik nazariyani shart qilgan holda qarzlarni berdi [4]. Ammo yuqorida aytilgan musbat tomonlari bo‘lsa ham, xorijiy investitsiyaga doir klassik nazariyaga aniq bo‘lgan dalillar yetishmaydi. Sornarajahga ko‘ra, klassik nazariyaning quyidagi kuchsiz tomonlari mavjud:

1. Investor rivojlanayotgan davlatga, albatta, yangi texnologiyasini olib boradi, degan fikr xato bo‘lib, rivojlangan davlatlar bozorida eskirgan mahsulotni ishlab chiqaruvchi texnologiyani ham transfer qilish holatlari mavjud. Chunki rivojlanayotgan davlatlar bozorida eng so‘nggi texnologiya yutuqlarini iste‘mol qilishga xarid qobiliyati yetishmaydi.

2. Albatta, xorijiy investitsiyaning uni qabul qiluvchi mamlakatga ijobiy ta‘siri kuzatilsa-da, kapital va menejerlik qobiliyatiga boy bo‘lgan multinatsional kompaniyalarning (**multinational companies**) rivojlanayotgan davlatlar bozoriga kirib, u yerdagi kuchsiz mahalliy firmalarni raqobatda sindirib, bozordan chiqarib yuborish holatlari ham mavjud.

3. Xorijiy investitsiya o‘z mamlakatining qattiq ekologiya qonunchiligidan qochib, ekologiya qonunchiligi va uning ijrosi zaif bo‘lgan hududlarga ko‘chib o‘tib, ushbu davlatlar tabiatiga zarar yetkazish xavfi mavjud [5].

4. Investor o‘z foydasini maksimal darajaga ko‘tarish maqsadida **narx transferi (transferring prices)** va **noqonuniy pul o‘tkazmalari (money laundering)** kabi manfiy harakatlarni tez-tez amalga oshiradi.

Umuman olganda, ushbu nazariyaga asoslangan holda, xorijiy investitsiyaga doir bo‘lgan siyosat yuritish nomuvofiq bo‘lib, bundan boshqa holatlarni ham ko‘zda tutish lozim. So‘nggi paytlarda aytilayotgan inson huquqlari va ekologiya masalalari shular qatoridadir. Eng so‘nggida esa garchi klassik nazariya uchun aniq dalillar yetishmasa ham, uning orqasida turgan va rivojlangan davlatlarning “ko‘rinmas qo‘li” hisoblangan Xalqaro valyuta fondining ushbu nazariyani qo‘llab-quvvatlashi hali-hamon to‘xtamasligi aniqligini aytish joizdir.

1.2. Qaramlilik nazariyasi.

Xorijiy investitsiyaga doir qaramlilik nazariyasiga ko‘ra, investitsiyani qabul qiluvchi mamlakat iqtisodiyoti uni investitsiya qiluvchi mamlakat (ko‘pgina hollarda rivojlangan mamlakat) iqtisodiyotiga qaram holga keladi va shuning uchun xorijiy investitsiyaning foydasi bo‘lmaydi. Davlat xorijiy investitsiyani qonunlar orqali qattiq

nazorat qilsa-da, investorlar ushbu davlatning elitar qatlami bilan hamkorlik qilib, qonunlarning ishlamas holga kelish xavfi tug'iladi. Shu sababli ushbu nazariya jamiyatdagi boy va kambag'allar o'rtasidagi farqni yo'q qilish uchun iqtisodiy millatchilik doktrinasini (**Economic nationalism**) [6] oldinga suradi. Uning markaziy g'oyasi shuki, iqtisodiy harakatlar davlat qurilishi va davlat manfaatlari bilan bir xil bo'lishi va unga bo'ysunishi lozim.

Qaramlik nazariyasida Lotin Amerikasi davlatlarining Shimoliy Amerika investitsiyasiga qarshi tug'ilgan kuchli dushmanchilik qarashi bo'lib, uning ostida AQShning ushbu davlatlar iqtisodiyotida yuqori mavqe egallaganligi sababi yotadi. 1870-yillarda kelib chiqqan Kalvo doktrinasini (Calvo Doctrine) yuzaga kelishining ushbu nazariya bilan bog'liqligi ehtimoli ham mavjud.

Ammo 1990-yillardan boshlab xorijiy investitsiyaga nisbatan Lotin Amerikasi davlatlarining tutgan yo'llari ham o'zgarib, ushbu davlatlar ham faol ravishda xorijiy investitsiyalarni jalb etish siyosatini yurita boshladilar [7]. Boshqa tomondan esa moliyaviy inqiroz kabi iqtisodiy tushkunlik boshlanishi bilan xorijiy investitsiyaning mamlakatdan "qochib chiqib ketishi" xavfi yuzaga keldi. Lekin moliyaviy inqiroz paytida mamlakatdan osonlik bilan chiqib, holatni yanada yomonlashtiradigan xorijiy investitsiya turi ushbu maqolada so'z ketayotgan to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiya (**foreign direct investment**) emas, balki qimmatli qog'oz ko'rinishida bo'ladigan portfel investitsiya (portfolio investment)lardir [8]. Masalan, 1994–1995-yillarda Meksikada va 1997–1998-yillarda Janubiy Osiyoda ro'y bergan moliyaviy inqiroz paytida portfel investitsiyalarning ta'siri katta bo'lganligi aytiladi.

1.3. O'rta yo'l nazariyasi.

Uchinchi nazariya hisoblangan o'rta yo'l nazariyasi oldingi ikki nazariyaning ham eng o'rtasi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Unga ko'ra, xorijiy investitsiyaning uni qabul qiluvchi davlatga musbat ta'siri bo'lishi bilan birga, investitsiya faoliyatini amalga oshiruvchi multinatsional kompaniyalarning salbiy ta'sirlari ham bor. Shuning uchun klassik nazariyaga teskari tarzda [9] o'rta yo'l nazariyasi xorijiy investitsiyaga nisbatan mutlaq himoya emas, investitsiyani qabul qiluvchi mamlakat iqtisodiyotiga foydali bo'lgan xorijiy investitsiyaga tanlov asosidagi himoyani bergan holda mamlakat suverenitetiga manfiy ta'sir etuvchi multinatsional kompaniyalar bilan ham o'zaro ishonch asosida oldi-berdi qilishi ushbu nazariyaning maqsadidir.

Ta'kidlash joizki, qaramlilik nazariyasining bir dalili bo'lgan, ya'ni multinatsional kompaniyalar tomonidan rivojlanayotgan va hali zaif bo'lgan davlatlar suverenitetiga yetkazilishi mumkin bo'lgan zarar xavfi so'nggi yillarda rivojlanayotgan davlatlarning ushbu sohada tajribalari oshishi natijasida yo'qolib bormoqda. Rivojlanayotgan davlatlar o'rta yo'l nazariyasiga ko'ra, davlat uchun eng foydali bo'lgan sohalargagina ("tanlov asosida") xorijiy investitsiyani jalb etib, xorijiy investitsiya faoliyatini dunyoda eng ko'p amalga oshiruvchi multinatsional kompaniyalarning hali global tarzda tartibga solinmagan xatti-harakatlarining mamlakat ichida "Axloq kodekslari"ni (Code of conduct [10]) tuzib, qattiq nazorat qilayotganliklari uning bir misolidir.

Ushbu nazariya keyingi paytlarda eng ko'p qo'llab-quvvatlanayotgan qarashlar sirasidandir. Biroq rivojlanayotgan davlatlarda ushbu nazariyani samarali qo'llash paytida investitsiyaning erkinlashtirilishini talab etuvchi klassik nazariya bilan bir qancha muammolar yuzaga keldi.

Birinchi dan, o'tish davri mamlakatlarning o'rta yo'l nazariyasiga asoslangan investitsiyaga bog'liq siyosatlaridagi xorijiy investitsiya himoyasi va klassik nazariyaga asoslanuvchi xorijiy investitsiya himoyasi o'rtasidagi ixtilof mavjudligidir. Ya'ni bu yerda tuzilayotgan ITIBlari moddalarining ma'nolari muammo bo'ladi. Masalan, Butunjahon savdo tashkiloti bitimlaridan hisoblangan Savdo munosabatlariga bog'liq investitsiya choralari (**Trade Related Investment Measures, TRIMS**) Bitimidagi investitsiyani qabul qiluvchi davlat tomonidan investorga nisbatan "*amalga oshirish talablari*"ni (*performance requirement*) [11] man etuvchi moddalar so'nggi paytlarda ITIBlariga ham faol tarzda tatbiq etilib, BSTga a'zo bo'lmagan davlatlarning investitsiya siyosatlarining moslashuvchanligi darajasi keskin pasaydi. Bunga misol qilib, Yaponiyaning rivojlanayotgan davlatlar bilan tuzayotgan ITIBlarini keltirish mumkin. Shular orasida O'zbekiston bilan 2008-yilda tuzilgan ITIBning 5-moddasida yuqorida ko'rilgan TRIMS bitimidan ham "*amalga oshirish talablari*"ni man etuvchi holatlar ko'zda tutilgan [12].

Agar O'zbekiston Respublikasining 50 dan ortiq davlatlar bilan shunday bitimlari borligini va ularning ko'pchiligida **eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejimning** borligini eslasak, O'zbekiston Respublikasining xorijiy investitsiya sohasidagi moslashuvchanlik siyosati naqadar yomonlashganligining guvohi bo'lamiz. Mana shunday holatda xorijiy investitsiyaning foydasini qanday qilib qo'lga kiritish masalasi muammo bo'ladi.

Ikkinchi dan, investitsiyani erkinlashtirish (liberalization) muammosi mavjud. Ya'ni ITIBlarda, odatda, mavjud bo'ladigan **milliy rejim** xorijiy investitsiyaning mamlakatga kirib kelish payti (pre-establishment phase) uchun tatbiq etiladimi yoki investitsiya qilinib, ish boshlanadigan payt (post-establishment phase) uchun tatbiq etiladimi, degan muammodir. Ushbu atamalarning ma'nolarini ITIBlardan topishimiz mumkin [13]. Ya'ni milliy rejim ostida xorijiy investitsiyaning mamlakatga kirib kelish paytidagi ruxsat deganda, xorijiy investitsiyaning mamlakat fuqarolari bilan teng ravishda hech qanday to'siqsiz iqtisodiy sohalarga kirib kelishi tushuniladi. Milliy rejim ostida xorijiy investitsiyaning ish boshlanadigan payt uchun ruxsati deganda esa xorijiy investitsiyaning mamlakat tegishli organlari tekshiruvidan o'tgandan keyingina iqtisodiy sohalarga kirib kelishi tushuniladi.

Garchi xorij investitsiyasi kirib kelishi uchun cheksiz erkinlik va ruxsat bergan mamlakat yo'q bo'lsa-da, uni qabul etuvchi davlatlarning investitsiya bitimlari orqali investitsiya erkinligini ta'minlash yoki chegaralangan holda ta'minlash yoxud bunday bitimlarni tuzmasdan ichki qonunchilik orqali investitsiyani qabul qilish bo'yicha moslasuvchanlikni ta'minlash imkoniyatini saqlab qolish kabi harakatlar bilan investitsiya siyosati farqlanadi.

Davlatlar ITIBlarini iloji boricha o'zlari uchun foydali qilib tuzishga harakat qilishlaridan boshqa yo'l yo'q. Xulosa qilsak, ITIBlarida milliy rejim ostida xorijiy investitsiyaning ish boshlanadigan payt uchun ruxsat bergan davlatlar ITIBlarning to'la erkinlashgan model (**full liberalization model**)ini, xorijiy investitsiyaning mamlakat tegishli organlari tekshiruvidan o'tganidan keyingina iqtisodiy sohalarga kirib kelishiga ruxsat berishni va'da bergan ITIBlar esa nazorat ostida kirish modelini (**controlled entry model**) tanlaganliklari kelib chiqadi [14].

Xorijiy investitsiyaga ruxsat berishning yuqoridagi ikki bosqichini tanlash yoki, yanada soddaroq aytadigan bo'lsak, xorijiy investitsiyaga ichki bozorni ochishning qaysi yo'lini tanlash hali to'la rivojlanib ulgurmagan sanoat sohaslarini yetishtirib chiqarish nuqtayi nazaridan juda muhim investitsiya siyosati bo'lib, monopoliyani cheklash,

raqobatni qo'llab-quvvatlash qonunchiligi va kadrlarni yetishtirish hali to'la rivojlanmagan yoki yetarli darajaga erishilmagan mamlakatlarda yuqori darajadagi investitsiya erkinligining amalga oshirilishi natijasida, xorijiy investitsiya tomonidan hajmi hali kichik bo'lgan mahalliy firmalarning bozordan chiqarib yuborilish ehtimoli bor. Ushbu nuqtada Ikkinchi jahon urushidan so'ng menejment qobiliyatiga boy va kapitalga to'yingan AQSh kompaniyalarining Yaponiya bozoriga kirishi mamlakat sanoatining o'sishi va mahalliy texnologiya taraqqiyoti xavf ostiga tushishi ehtimolini e'tiborga olib, 1970-yillarga qadar ko'pgina sohalarga investitsiya qilishga ruxsat bermagan Yaponiya tajribasi rivojlangan davlatlar uchun ba'zi darslarni bersa ajab emas. [15].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kriebaum U., Dolzer R., Schreue C. Principles of international investment law. – Oxford University Press, 2022.
2. Mortenson J.D. The Meaning of Investment: ICSID's Travaux and the Domain of International Investment Law // Harv. Int'l LJ. – 2010. – T. 51. – C. 257.
3. Akhrorova S. (2021). The influence of digital marketing in competition law: Overview. Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka, 1(5). Page | 195.
4. Qizi A.S.A. Raqobat huquqi: ustun mavqe tushunchasi va uni tartibga solishning ahamiyati // Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 14. – №. 1. – C. 19–27.
5. Cyman D., Akhrorova S., Kalandarov A. Introduction to competition law of some foreign countries (Canada and Australia): overview // Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. – 2022. – T. 2. – №. 1.
6. Mortenson J.D. The Meaning of Investment: ICSID's Travaux and the Domain of International Investment Law // Harv. Int'l LJ. – 2010. – T. 51. – C. 257.
7. Collins D. An introduction to international investment law. – Cambridge University Press, 2016.
8. Titi C. The right to regulate in international investment law. – Bloomsbury Publishing, 2014. – T. 10.
9. Collins D. An introduction to international investment law. – Cambridge University Press, 2016.
10. Qobiljon ogli, A.A. (2021). The Concept, Types and Licensing Procedures of Activities that Must Be Licensed in International Investment Law. International Journal of Development and Public Policy, 1(6), 188-193
11. Marboe I. et al. Calculation of compensation and damages in international investment law // OUP Catalogue. – 2009.
12. Titi C. The right to regulate in international investment law. – Bloomsbury Publishing, 2014. – T. 10.
13. Mortenson J.D. The Meaning of Investment: ICSID's Travaux and the Domain of International Investment Law // Harv. Int'l LJ. – 2010. – T. 51. – C. 257.
14. Miles K. The origins of international investment law: empire, environment and the safeguarding of capital. – Cambridge University Press, 2013. – T. 99.
15. Collins D. An introduction to international investment law. – Cambridge University Press, 2016.